

V. MATOLCSI MÁRIA

Amiről az anyakönyv mesél...

Járványok okozta mortalitás a 19. század második felében Berettyóújfalu református egyházközsége halotti anyakönyveinek bejegyzései alapján.

Jelen tanulmány Berettyóújfalu történetének kutatásához kapcsolódóan a település népesedésének alakulását vizsgálja egy sajátos szempont alapján.

Nagy járványok a megelőző évszázadokban is tizedelték az ország településeit, ezeknek mértékét, hatását azonban megfelelő írásos dokumentumok hiányában elég nehéz konkrét elemzések tárgyává tenni. A vizsgált időszakra azonban kialakulnak, és nagyvonalakban egységesednek az egyházi anyakönyvek vezetésének adatai, módszerei, ezzel lehetővé téve a részletes kutatást, elemzést.

Berettyóújfalu népességének a század második felében több mint 90%-a református volt, így a református anyakönyvek adatai relevánsnak tekinthetők a népesség egészére nézve. A jelenlevő katolikus, görög katolikus, görög keleti és zsidó vallású lakosok alacsony száma miatt csak árnyalják a képet.

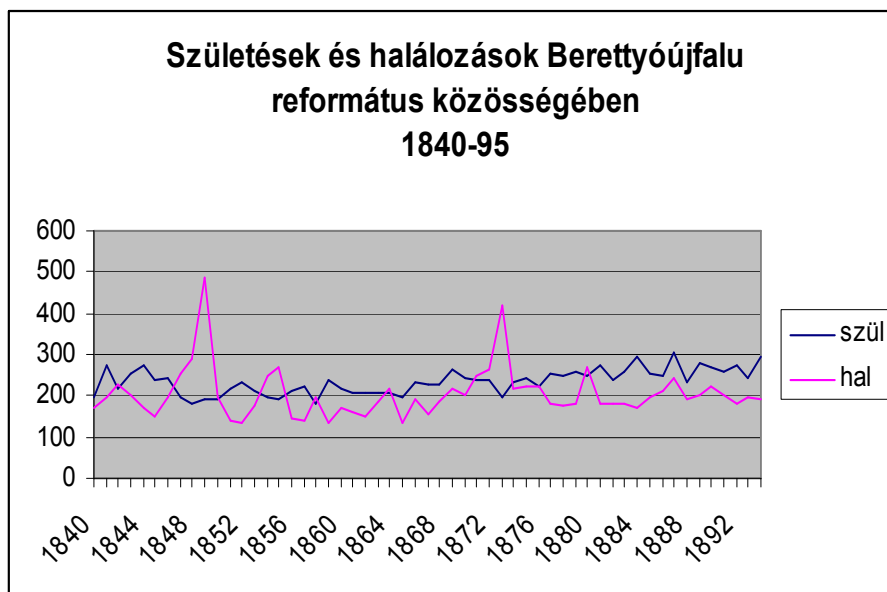
Ahhoz, hogy a halálozások tényleges hatása érzékelhető legyen, össze kell vetnünk az ugyanazon idő alatt történt születések számával, hiszen a két adat egymáshoz való viszonya adja meg a népességszám alakulását – amennyiben persze nem történt esetleg jelentős méretű el-, vagy bevándorlás a településre. Márpedig Berettyóújfalu esetében a vizsgált időszakban ez nem volt kimutatható.

A kezdő időpontnak választott 1840. év igazából nem jelent konkrét korszakhatárt, kiválasztását több tényező együttes figyelembevételére eredményezte.

A legfontosabb természetesen az, hogy ekkora az anyakönyvekben megbízhatóvá, és állandóvá vált a halálokok bejegyzése, hiszen a kutatás teljes egészében ezek vizsgálatára épül.

Nagy járványok korábban is sújtották a lakosságot, ebben az évszázadban már 1830–31 években megjelenik a kolera, de Újfalu esetében jelentős halálozási többletet nem okoz.

Ugyanakkor a század legnagyobb pusztulását hozó 1847–49 közötti időszak súlyát nem lehet teljességében megérteni, felmérni a negyvenes évek elejének viszonylagosan nyugalmas éveinek megismerése nélkül.

A vizsgált időszakban a születések és halálozások éves összevetéséből jól látható, hogy általában véve a születések száma, ha csekély mértékben is, de meghaladja a halálozást, ez eredményezi a nagyon lassú, kismértékű népességnövekedést. Az 54 év alatt 12887 gyermek született, az elhalálozottak száma pedig 11231 fő, ez tisztán 1656 fős többletet eredményezne, ha nem árnyalnák el-, illetve bevándorlások.

A grafikonon jól látható, hogy a születések éves alakulása bár hullámzó, mégis egy fokozatosan, kismértékben emelkedő tendenciát mutat, míg a halálozások esetében hatalmas hullámhegyek jelzik azokat a kritikus éveket, amikor különböző járványok, fertőzőes megbetegedések sújtották a lakosságot.

A 19. század közepén már a felekezeti anyakönyvek vezetése kötelező, és erre előre rovatolt nyomtatvány állt rendelkezésre, mely előírta a többek között a halálokok bejegyzését is. Ezeket a bejegyzéseket elemezve tudjuk megismerni a század járványait, fertőzéseit, az egyes betegségeknek az előfordulási gyakoriságát.

Az első vizsgált évtized rögtön figyelemfelkeltő adatokat tartalmaz: kezdetben egy aránylag magas születésszámhoz csökkenő halálozás kapcsoló-

dik. Egészen 1847-ig, ahol katasztrofális változás indul: a csökkenő születésekhez tragikusan magas halálozás kapcsolódik.

1841-ben az évi 177 halálesetet megvizsgálva kiderül, hogy két szakaszban, de tulajdonképpen egész év során himlőjárvány volt jelen a településen: januárban 22, júliusban 3, augusztusban 3, szeptemberben 23, novemberben 20 esetet regisztráltak az anyakönyvben: a 71 halálesetből a legtöbb a gyermekeket, az 1-6 év közöttieket sújtotta. Ezt követően néhány év kifejezetten alacsony halálozást mutat, a születések száma pedig a járványos évet követően elég meredek emelkedést.

1847–48-ban meredeken megemelkedett a halálozások száma, mint az a grafikonon is kirajzolódik. A haláloki bejegyzések szerint 1847-ben március, április, illetve az őszi hónapok: szeptember, október, november hónapokban nőtt meg a halálozások száma, a bejegyzések szerint a lázas állapotra utaló hideglelés, forróbetegség, szárazbetegség bejegyzések váltak gyakoribbá. Ekkor a rossz időjárás az egész országban influenzaszerű járványos megbetegedéseket hozott, illetve a rossz termés miatt megnőtt a nem megfelelő táplálkozásból eredő betegségek száma.

1848-ban hazánkat elérte ugyan az egész Európában pusztító kolerajárvány, de az ország keleti részébe még nem jutott el. Viszont a nyár végi, őszi hónapok erős vérhas járványt hoztak. Az év során elhunyt 260 főből több mint 50 esetben vérhas volt a halál oka, ez az összes halálozásnak mintegy 20%-át jelentette. Júliusban még csak egy, 1, augusztusban már 13, szept. 25, okt. 9, de még novemberben is 3, decemberben pedig 1 személy halálát okozta. Korukat tekintve elsősorban az 1-6 év közötti gyermekeket érintette, de nem kímélte az idősebbeket sem.

1849 fájdalmas és tragikus nyarat hozott: ekkor érte el a települést az országban már az előző év óta tomboló kolerajárvány.

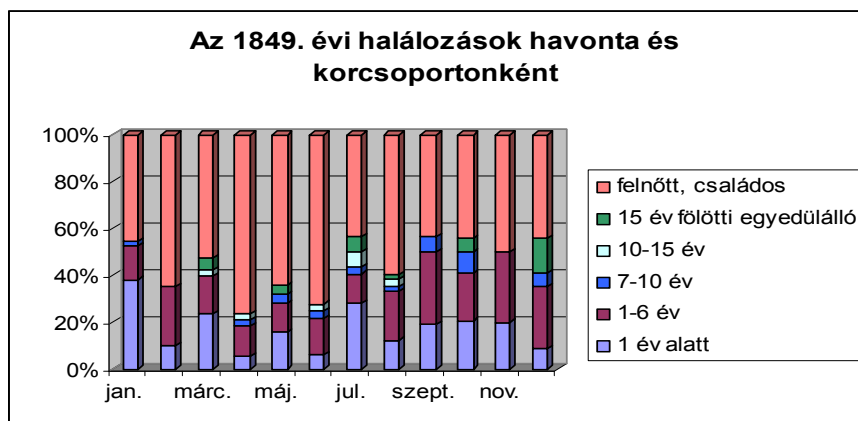
Az egész év során magas volt a halálozás: összesen 412 esetet regisztráltak az anyakönyv, amint az az első grafikonon látszik. Ehhez hasonló mortalitást csak a következő, az 1873-as kolerajárvány hozott.

A haláloki bejegyzések azonban másra is rávilágítanak: mára már meghatározhatatlan járvány uralta a júniusi hónapot, amikor is a havi 65 halálesetből 40 fő halálánál az ok megjelölése egyszerűen csak görcs. Ez sokféle betegséget jelölhet, de nagy valószínűséggel a kolera hibás diagnosztizálása állhat mögötte, mert ugyanezt tapasztalhatjuk majd a következő járvány előtti hónapban is – míg járványmentes időszakban ez a halálok évi 1-2 esetben jelenik csak meg.

Augusztusban azonban egyértelmű: az összes halálozás több mint felért a kolera a felelős: 57 esetből 34-et.

A korcsoport szerinti megoszlásnál azonban érdemes megállni egy pillanatra. A betegség korra, nemre való tekintet nélkül szedi áldozatait. Mégis

érdekes lehet, hogy a júniusi görcs elsősorban a felnőtt lakosságot sújtotta, arányuk meghaladta a 70%-ot, csakúgy, mint az augusztusi kolera. Itt az arány valamivel több mint 60%.

A nagy járványokat követően tendencia, hogy a születések száma a következő 1–2 évben visszaesik. Ez ebben az esetben is megfigyelhető, hiszen 1849-ben 191 gyermek született, a következő évben 192, míg 1852-ben már 232.

Az 1850–60-as évek demográfiai szempontból kicsit nyugodtabbnak, kiegyensúlyozottabbnak tűnhetnek, de csak az előző évtizedhez képest: a születések száma alig haladta meg az évi 200-at, azonban a halálozások is általában alacsonyabb értéken maradtak. Ennek ellenére a járványok ekkor sem maradtak el.

1850–51: Az országos influenzajárvány hatása nem érezhető, a halálozások száma az előző évekhez képest lényegesen csökkent. Némi emelkedést az 1850-es kis himlőjárvány okozott: 13, főként 1-6 év közötti gyermek halálát okozva.

1854–55 között újra erőre kapott hazánkban a kolera. Az előző évekhez hasonlóan most is a második év nyarára érte el Újfalut, de mint az előző járvány esetében is láthattuk, már a járványt megelőző év is egy igen magas mortalitást eredményez: míg 1853-ban 177 fő hunyt el a településen, addig 1854-ben már 250 fő. 1855 júliusában 5, augusztusban 53, szeptemberben 22, októberben 1 fő halálát okozva. Az éves 230 halálozásból 81 esetért felelős, vagyis az összes halálozás 35%-ért.

E két év alacsony születésszámát ismét két átlag feletti év követi, amikor is újra több mint 200 gyermek lát napvilágot

1857-ben a lakosság lélekszáma 5.280 fő, ami csupán 560 fővel több, mint a 30 évvel korábbi összeírásnál regisztrált 4.720 lakos. A település nehezen tudja kiheverni a súlyos veszteségeket hozó kolerát.

1858-ban egy alacsony éves halálozás mellett (169 fő) egy kisebb himlő-járvány volt jelen (januártól májusig 17, főként 1-6 év közötti gyermek), ugyanezen idő alatt 18 fő halál oka nincs megnevezve, majd augusztus és november hónapok között már-már menetrendszerűen megjelenik a nyárvégi vérhas, mely 21 fő halálát okozta.

1863-ban ismét alacsonyabb halálozás mellett (168 fő), augusztus-szeptemberben ismét a vérhas okoz 14 halálesetet.

1864-ben 179 halottból május - június hónapok során 13 gyermeket kanyaró ragadott el.

Ezekre a kisebb járványokra nem is derülne fény az anyakönyvek adatainak részletes feldolgozása nélkül, hiszen az éves halálozási statisztika adatait jelentősen nem emelik meg.

1869-re a lakosság lélekszáma elérte az 5760 főt. Ebben az aránylag nyugalmas, nagy járványoktól mentes évtizedben a halálozások száma meglehetősen alacsony szinten mozgott, a születések száma pedig minden évben magasabb volt, tehát a népesség száma lassan bár, de folyamatosan növekedett. A többlet 1857-hez képest itt 12 év alatt 480 főt jelentett. Ám a következő nagy járvány már készülődött!

A hetvenes években a születések száma lassan, de tovább emelkedett, megközelítette az évi 250-et, ám a vizsgált időszak második legmagasabb halálozást követelő járványa ismét visszafogta a nagyobb arányú népességnövekedést.

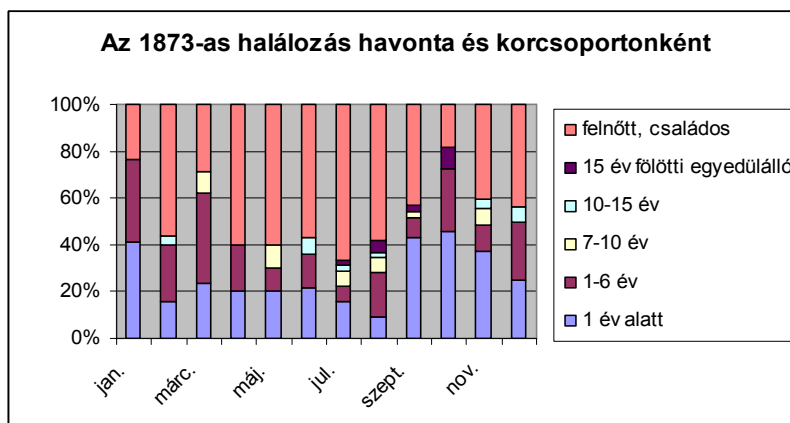
1872-73-ban újra megjelent, és országos járványt idézett elő a kolera. És akárcsak a korábbi alkalmakkor, most is a második év nyarára ért Újfaluba, viszont a megelőző év is egy igen erős mortalitást mutat: 264 fő, akik esetében a halálok nem specifikusak, viszont a halálesetek az őszi hónapokban mutatnak erőteljes emelkedést.

A tényleges kolerajárvány 1873. július 4.- szeptember 2. között tombolt a település lakói között. Júliusban 29 főt ragadott el, és a korcsoportokat figyelembe véve meg kell állapítani, hogy a gyermekek halandósága ekkor még alacsony, inkább a felnőtt korú lakosság esik áldozatul: ez a havi 5-10 halott helyett júliusban 30 főt jelentett.

Augusztusban 62 fő 15 évnél idősebb családos halott mellett a 15 évnél fiatalabbak közül 15 esetében halálok a kolera.

Az évtizedre kivetített éves halálozási átlag 198 fő, ehhez képest 1873-ban ez 379 fő, vagyis közel a duplája! A haláloki bejegyzések szerint kolerában meghalt 117 fő, ez az összes halálozás közel 31%-a!

Felmerül azonban annak a lehetősége, hogy nem minden esetben volt helyes a halálok megállapítása, mert ezekben a hetekben az átlagot meghaladó számú volt a gyengeségben (31), végelgyengülésben (35), sorvadozásban (12) meghaltak száma, illetve ekkor van jelen a váltóláz (17 esetben) és a tífusz (10 esetben). Nagy a valószínűsége annak, hogy ezeknek háttérében, kiváltó okként maga a kolera lehetett a felelős.

Miután ebben az időben az anyakönyvekben közölni kellett az elhunyt lakhelyét is, ez egy további megfigyelést is lehetővé tesz.

A településen ekkor alig több mint 1000 ház állott, ebből 74 házban történt haláleset. A hákszámok alapján rendezve az elhunytakat, kiderül, hogy 65 házban 1–1 fő, 7 házban 2–2 fő hunyt el. 2 házban fordult elő hármasmegfázás, de ott sem egy családhoz tartozó személyek váltak a járvány áldozatává, amint azt a családnevek mutatják. Viszont a járvány erősségét jelzi, hogy ahol többen haltak meg, ott ez néhány napon belül történt. A 613. számú házban például 3 külön családhoz tartozóan 1 gyermek és két felnőtt hunyt el, mindhárman azonos napon. 3 olyan család volt, akik együtt laktak, és a család több tagja lett a járvány áldozata.

A vizsgált időszak utolsó 15 éve jelentős változást eredményez: a születések száma továbbra is lassan, de határozottan emelkedik, az orvostudomány fejlődése, a közegészségügyi viszonyok javulása eredményeként csökkennek a nagy járványok, csökken a csecsemőhalandóság. Mindezeknek is köszönhetően egy jelentősebb lélekszám emelkedés figyelhető meg: az 1880-as 6.122 fős népesség száma 10 év alatt 6913-ra, a következő 10 évben pedig már 7723-ra emelkedett.

Az 1886-os és az 1892-1893-as kolera már nem érte el a települést, viszont új betegség jelenik meg a halálokok között, és válik meghatározóvá: a tbc. Ennek kutatása, elemzése azonban már új fejezetet, új korszakot nyit.

Levéltári források

HBML IV.B. 465/h 6-7. kötet: Halálozási anyakönyvek 1837-1894.

Irodalom

Faragó Tamás: Humanitárius katasztrófák Máramaros vármegyében a középkortól az első világháborúig. In: Történeti Demográfiai Évkönyv 2005.

Klinger András: A népmozgalom főbb adatai községenként 1828–1900. Budapest, 1972.

Kiss László: Dögvész és epekórság. Valóság 2004/9. sz. 17–30.

Kovacsics József: Magyarország történeti demográfiája. Budapest, 1963.

Mádai Lajos: Kolerajárványok és az általános halandóság trendjei Európában. H. n. 1983.

Schulteisz Emil – Tardy Lajos: A magyarországi járványok történetéből. Történelem. 1964/3. sz. 111–156.

Tóth Árpád: Járvány, éhínség és háború pusztítás egy középvárosban. Adalékok pozsonyi halandóság történetéhez. In: Történeti Demográfiai Évkönyv 2005.